

יוסף ולק (שדה-יעקב) / שיעור לדוגמה בתורה (עם מפרשים)

מיתתו של משה (דברים פרק לד')

אין לראות את השיעור הזה כשיעור בודד, מנותק מיתר פרקי החומש. יש להבינו כ"סיום" להוראת התורה כולה (או ספר דברים בלבד), לפי שיטה, שיסודה כדרך שהנהיגה בארץ הגב' דר. נחמה ליבוביץ. מורים רבים, שהצלחתם בלימוד התורה באה להם מכוחה, נוכחו לדעת, שגם תלמידיהם הצעירים, בני כיתות ג'—ח', נתפסים לשיטה זו. מותר לי אפוא לומר, שגם שיעור זה, שנתתו במעמד מורים ומורות עממיים, ניוון מכוח כוחה של מחברת הגליונות לעיון בפרשת השבוע.

הוספתי על השיעור, שבשעתו נלמד עם תלמידי כיתה ד', מספר שאלות והערות, כדי שכל מורה יוכל להתאימו לתלמידיו — כיתה כיתה לפי רמתה. המורה העממי ידע לצמצם את השאלות עד כדי יכולת כיתה הצעירה; המורה לנער המתבגר ירחיב את השיעור בדברי מפרשינו, ומנהל החוג של לומדים מבוגרים יפתח את הרעיונות האקטואליים שבמדרשי חז"ל. מובן, שאפשר לחלק את החומר ל-2—3 שיעורים.

בעריכת השיעור סטיתי במקצת מן הדרך המקובלת. אין כאן שאלות מורה שתשובות התלמידים בצדן. כתבתיו, כאילו, במחיצת המורה המתכנן, השוקל מראש את תגובתם המשוערת של תלמידיו ולאורה הוא בוחר שאלותיו; המנסה לדלות מתוך הפרק את כל אפשרויותיו הדידאקטיות ומשתדל יחד עם זה להציג את הפרק כחיידה לימודית שלימה. בהכנת השיעור השתמשתי בעיקר בספרים המצויים בידי. כל מורה — כדי שיוכל למצוא סעד לדעות הנשמעות מפיו או מפי תלמידיו, הקורא, הרוצה לעיין במקורות נוספים, יפנה להערות שבסוף כל עמוד.

ייתכן שגבר כאן הרצון לתפיסת המרובה. ביקשתי להפוך את השיעור לסיומ, המשמש למורה ולתלמידים גם מעין מבחן להשגיהם הלימודיים עד כה ולידיעותיהם בכוח הצפונות לעתיד (ואחרון אחרון חביב). רק בדרך זו נדע, אם מילאנו אחרי המטרה העיקרית של הנראת התורה לתלמידינו: לפקוח את עיניהם עד שיגלו בעצמם את האור הגנוז בדברי התורה הזאת.

אנו פותחים את השיעור בקריאה דמומה.

קריאה זו באה לרתק את התלמיד אל הספר ומלמדת אותו להתייחד עם הפרק שלפניו. חשיבותה מרובה בשיעור, הדורש ריכוז המחשבה ועיון בפרטים. כדי למנוע שהתלמיד יסתפק בקריאה רופפת בלבד, שאין לנו עליה ביקורת, נעמיד לפניו מידי פעם בפעם תפקיד מסויים, כגון חלוקת הפרק ועוד.

נמצא כותרת לפרק כלו — מיתתו של משה; נחלק אותו לפסקאות (כמה?)

1) פס' א'—ד';

2) פס' ה'—ח' (ט?) ;

3) פס' (ט') י'—ב.

במקרה שלנו חלוקת הפרק פשוטה למדי. רק פסוק ט' מעמיד אותנו לפני קושי מסויים ("ע"ל). בפרקי תורה אחרים עלינו לבוא לעזרת תלמידינו ולציין מראש את מספר הפסקאות או אף להסתפק בנתינת השם לכל קטע שרשמנו לפנינו על הלוח. נתן שם לכל חלק — אם ככותרת, אם בציון הפסוק האופייני שבו.

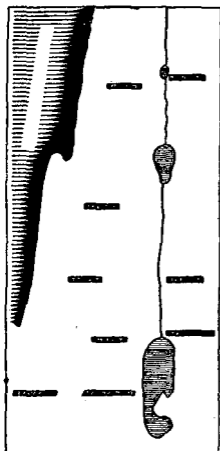
1) ד' מראה למשה את הארץ — "ויראהו ה' את כל הארץ";

2) מות משה ואבל ישראל — "וימת שם משה... ויבכו ב"י את משה";

3) גדולת משה — "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה".

מציאת כותרת לקטעי סיפור — אמצעי לימודי נפוץ אצלנו. טוב להשתמש בדרך זו גם בהוראת החורה, אלא שכאן רצוי להסתפק בהבלטת העיקרי דוק ולהביאו בלשון הכתוב.

ועתה לביאור כל חלק וחלק:



א. פס' א'—ג': הסתכלו במפת הארץ שציירתי על הלוח. ציינו בה: (1) את מקום-עמידתו של משה; (2) את חלקי הארץ הנזכרים כאן. נראה שנחלותיהם של מספר השבטים חסרים כאן. אילו הם? אשר, יששכר, שמעון, בנימין; מדוע לא נזכרו? (זכרו: מה מקום נחלותיהם?) כי היו בתוך יתר השבטים הנזכרים בפסוק.

נעמוד על כך, ששמות השבטים מציינים איפוא את גבולות הארץ מימין לשמאל? (נחלת דן — בצפון או במערב?) בקיצור: משה רואה את הארץ כולה יתעורר ספק: האפשר? אולי דרך נס? או שמא ביקש משה בשעה זו, על סף המות, לראות יותר מזה? מה רצה לדעת, אחרי שנהג את העם ארבעים שנה במדבר והביאו עד גבול הארץ?

את עתידם; ר"ל לא ראייה גיאוגרפית בלבד יש כאן, כי אם גם ראייה נבואית. היסטורית, לעתיד. ננסה איפוא למצוא בשמות של השבטים והמקומות רמז למאורעות העתידיים לקרות.

כיתה, שלמדה כבר ס' שופטים, ימצאו הילדים בעצמם את דברי רש"י ורק אח"כ נאשר את הצעותיהם מתוך הקריאה בפירושו. במקומות קשים נקדים: היום האחרון = היום האחרון וכדו'.

נרשום על יד השבטים את שמות האישים, שהשפיעו על מהלך תולדות ישראל בדורות הבאים ומאורעות חשובים בכל שבט ושבט.

ברישום השמות האלה ישתמש המורה בצבע אחר, כדי להבחין בין המפה הפיסיקלית לבין המפה ההיסטורית. (וע' בצירוף).

פס' ד': "זאת הארץ": אחרי שנתן לו ד' שהות להסתכל בה ובעתידה — "הראיתין בעיניך": כדי שתלך וכו' (רש"י). כיצד עלינו להבין את מבנה הפס' לפי רש"י "זאת הארץ אשר נשבעתי... הראיתך בעיניך לאמר: לזרעך אתננה". בשאלה זו אנו בוחנים את הבנת תלמידינו בדברי רש"י: לפעמים נתן להם אף להעתיק את הפס' ולסמקו (ע' פס' ה').

(1) רמב"ן לפ' א': ועיין בצירוף; תרגיל זה יפה, רק לכיתה שלמדה ידועת-הארץ, אחרת על המורה לרשום את חלקי הארץ לעיני התלמידים. (2) אנברנאל.

מה איפוא קשה לרש"י בפסוקנו ?

„לאמר“

ועוד ?

הקשר בין „הראיתך בעיניך“ לבין „ושמה לא תעבר“ . מה, לפי דבריו, פירושו של „ושמה לא תעבר“ ? ואמנם שמה לא תעבר.

(ונוכל גם לפרש „לאמר“ : זאת תמצית כל הבטחותיו לאבות) (3)

בלימוד רש"י נוהגים אנו לתת לתלמידים גלות בעצמם את הקושי ואת יישובו מתוך הפסוק ולחזק את דבריהם רק אח"כ בדברי רש"י, ויש שאנו דורשים לכצוא את הקושי בפס' מתוך פירושו של רש"י ולהבין את התשובה הבאה בדבריו. (כזאת היתה שיטת כל מפרשי רש"י העתיקים ; השהו את מהלך השיעור בלימוד הפס' א'—ב' לדרכנו כאן ועוד : שאלתנו לפס' ה').

אולי נתעוררו במשה מחדש תקוות לעבור אל הארץ (יחד עם העם והנה בא אליו דיבור ד', המזכיר לו את הגזירה שאין לבטלה (5) : — „ושמה לא תעבור“ !

אחד התלמידים מסיים את הקטע בקריאת הפס' א'—ד' בקול.

כאן אפשר לשלב לתוך השיעור את המדרש הנמלא על מיתתו של משה. אך לי נראה, שמוטב להעמידו — ומדרשים אחרים עמו — בסוף השיעור, ששם הוא עלול להשרות על תלמידינו את האווירה החגיגית של הסיום.

ב. פס' ה'—ח' : עיינו ברש"י לפסוק ה' ; העתיקו את שאלתו : „א פ ש ר מ ש ה מ ת ו כ ת ב ו ז י מ ת ש ם מ ש ה ?“ רש"י שואל איפוא : מי כתב את הפסוקים האלה ? מה הן תשובותיו ? (1) יתושע כתבם ; (2) משה כתבם בדמע.

כאן יתפתח ודאי ויכוח בין ה„רציונליסטים“ שבכיתה לבין „בעלי הרגש“ (6). על המורה לשמור אך ורק על מסגרת הדיון. לשאלת התלמידים „מי צודק“ יוכל המורה לצטט את דברי ההלכה „שמונה הפסוקים האחרונים — יחיד קורא אותם“ ולברר את תשובת הגמרא : „הואיל ואשתני, אשתנה“, המשאירה את השאלה פתוחה (7).

אין צורך „להכריע“ בין הדעות השונות המכתישות זו את זו. יבין כל תלמיד את דברי הפס' לפי גישתו הוא. ואמנם נראה לי, שלצורך שיעורנו מוטב לתמוך בדעתו של ר' מאיר, המוסיפה הרבה להבנת הסימטאציה, בה נתון משה ברגע זה. משה מת „על פי ד" — בגזירת ד'.

(3) אור החיים ל„לאמר לזרעך אתננה“.

(4) והשהו רש"י לבמדבר, סרק כ"ו, פס' י"ב, ד"ה „עלה על הר העברים“ ; לדברים, סרק ג', פסוקים כ"ג—כ"ו.

(5) ספר אגדה, כרך ראשון, ספר ראשון, עמ' קל"ד—קל"ה.

(6) ראב"ע.

(7) בבא בתרא ט"ו, א ; דיון על שתי הדעות ימצא הקורא בפירושו של אברבנאל

לפס' זה ובהירש ; בספר אגדה עמ' קל"ה.

בהתאם להקדתי לעיל איננו מתעכבים כאן על ביטוי זה ומסתפקים בפירוש

של ראב"ע.

„ויקבר אותו” — מי? מהו נושא הפסוק? ד', את ההוכחה נביא מתוך סמיכות הפס': „ע"פ ד' — ויקבר אותו”.

אין להניח שמישהו מן התלמידים ירש: „משה את עצמו”. רק בנער מתקדם

נרצה אולי להזכיר פירוש זה, כדי לעורר מחדש את „בעלי הרמז” שבין הצעירים,

שיראו בו המשך לדברי ר' מאיר, המתאר את משה כשהוא כותב את גזר דינו בדמע.

מהו הקשר בין שני חלקי הפסוק: ויקבר אותו... מול בית פעור — ולא

ידע איש את קבורתו?

ובכל זאת לא ידע איש את קבורתו, כי הרי נתונים כאן כל הפרטים

על מקום קבורתו. מדוע העלימה התורה את מקום קבורתו של משה? בין

התשובות השונות יתפוס מקום בראש הרעיון, שהתורה רצתה, למנוע את האלהתו

של קבר משה. אך אפשר להביא כאן גם את דברי המדרש⁸, שהקב"ה חשש

כביכול מפני תפילתו של משה, העלולה לבטל את גזירת החורבן (עד כאן מגיע

כוחו של הנביא!).

לכיתה מתקדמת: מדרש זה משתלב יפה עם דברי רש"י ד"ה „מול בית פעור”.

לפסוק הבא יעירו הילדים: פסוק זה — פגשנוהו כבר, ויזכירו את דברי

רש"י ל"לא אוכל לצאת ולבוא"⁹, כאן ניתנת אפשרות להדגיש שנית את חומר

הגזירה או שמא נעשה לו חסד, למשה, שנלקח מן העולם בעומדו עדיין במלוא

כוחו ורעננותו?¹⁰

„בן מאה ועשרים שנה”: בשבעה באדר מת ובשבעה באדר נולד¹¹.

כבואנו לחזור על הנלמד יוכל המורה לערוך את התרגיל הבא. כאן, בעצם

השיעור, הוא עלול לבטל את אחידותו. מקומו בשעת החזרה וכתוספת לה. המורה

ירשם על הלוח את הפס' דלקמן: „ויבכו ב"י את משה בערבות מאב של ש"ם

יום”: „ויהי אחרי מות משה, עבר ד' ויאמר ד' אל יהושע בןנון משרת משה

לאמר: משה עבדי מת ועתה קום עכור את הירדן הזה”; — „עברו בקרב המתנה

וצו את העם לאמר: הכינו לכם צידה, כי בעוד שלשה ימים תעברו את הירדן”;

„והעם עלו מן הירדן בעשור לחדש הראשון”. על התלמידים לחשב את

תאריך יום מותו של משה. בשבעה באדר מת ובשבעה באדר נולד”.

אבלו של משה ארך 30 יום. איפה מצאנו כבר את העם מתאבלים זמן

כה רב?

במיתת אהרן.

מה כתוב שם? „ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל”¹².

8) סוטה, י"ג—י"ד; ספר אגדה, עמ' קל"ט; דעות אחרות באברבנאל.

9) דברים ל"א, ב.

10) בעקבות דברי אברבנאל.

11) קדושין ל"ח, א.

12) במדבר פרק כ, פס' כ"ט.

וכאן? "ויבכו בני ישראל את משה בערבות מואב שלשים יום".
במה זכה אהרן לכבוד יותר גדול? את התשובה נמצא בדברי רש"י:
"אוהב שלום ורודף שלום!"

שאלות כאלו עלולות לבטל את מבנהו התקין של השיעור ויש על כן להשתמש בהן במידה. אך במקרה שלפנינו, שיש מקום לגילוי הוומה או השונה, יכולה השוואה כעין זו לגחן את השיעור לא מעט.

נתעכב על מעמדו הקשה של משה, שמוכרח היה ללחום בעם ולעמוד על דעתו בלי לזוז ממנה. הילדים יזכירו אולי מעצמם את התנהגותו של אהרן בשעת עשיית העגל ולא אחד ישאל: "זו נאמנות וזה שכרה?" לשואל תימצא תשובה בדברי המדרש לפסוק האחרון.

שמ הסבר מפורט של דברי המדרש. בחוג של לומדים מבוגרים כדאי להזכיר כאן את מאמרו של אח"ע "כהן ונביא".

כדאי להביא את דעת ראב"ע: "ובאהרן כל בית ישראל בעבור כבוד משה" ולציין את ההבדל העקרוני בין פירושו לבין המורש: כבוד המת או כבוד הקרובים המתאבלים — מה מכריע?

ט': ואולי נוכל להבין את התנהגות ב"י מתוך הפסוק הבא? בני ישראל ראו שיהושע מלא רוח ד' שקם יורש למשה והתנחמו בזה¹³. מכאן שפ' ט' שייך לחלק השני של הפרק.

יימצאו מערערים שיטענו: פ' ט' פותח את החלק האחרון של הפרק: התורה רוצה לומר, שאמנם שרתה השכינה על יתושע, אך "לא קם כמשה נביא עוד בישראל".

המורה יעמוד גם כאן מן הצד. רק במקרה שהכיתה לא תציע חלוקה זו של הפרק, עליו להעמידה על דרך זו.

ושוב נראה מתוך דברי התורה האלה, שהערכת התורה אינה מזדהית עם הערכת העם.

ובזה ראשית תשובה לשאלת השואל דלעיל על אבל משה ואבל אהרן (ע"ש).
קריאת הפס' ה'—ח' (ט') בקול.

ג. הקטע האחרון נותן לנו אפשרות להעריך את הצורה המיוחדת של נבואת משה. את הביטוי "פנים אל פנים" אנו מסבירים בעזרת דברי ד' על נבואת משה¹⁴.

אפשר להזכיר גם את דברי הרמב"ן: "אשר גדלו ד' לדבקה בו" ולהסביר מה הגיעו לפרש כך. לא כתוב "אשר ידע את ד'"! "כ"א "אשר ידעו ד'".

ככיתה מתקדמת ניתן לערוך השוואה בין נבואת משה לבין נבואת יתר

13) אור החיים לפס' ח' וע' גם ספורוני, שבתר בדרך משלו להסבר הקשר שבין

שני הפס' ח'—ט'.

14) במדבר י"ב, ו'—ח'.

הנביאים¹⁵). ככיתה עממית נסתפק כחזרה על הפס' שבס' במדבר. אם כעבודת בית או בשעת החזרה (טבלה ז) או גיעור בשאלה: מיהו הנושא של הפסוק? המושא? מהו הקשר של הפס' האחרונים לפס' י? אפשר לקרוא: פנים אל פנים באותות ובמופתים¹⁶, או: "פנים אל פנים (כאשר נשלח לעשות) אותות ומופתים"¹⁷, או: "ולא קם בישראל כמשה עוד נביא אשר ידעו ד'¹⁸ פנים אל פנים".

נצטט את דברי הרמב"ן (19): אותות— שעליהם באה קודם התראה, כגון?... מופתים = דברים שיעשו בשינוי התולדות, כגון?... הילדים בעצמם לא יוכלו למצוא הגדרה כזו. המורה מכין לעצמו, בשעת הכנת השיעור, את הרשימה הבאה:

לפי	היד החזקה	המורא הגדול
רש"י	קבלת הלוחות	נסים וגבורות שבמדבר הגדול והנורא
ראב"ע	פליאות הים	מעמד הר סיני
ספורנו	בקריעת הים והורדת המן	מתן תורה
רמב"ן א)	קריעת ים סוף	מעמד הר סיני
רמב"ן ב)	מידת הדין	מידת הרחמים
ספרי	מכת בכורות	קריעת ים סוף

מהם, לפי דעתכם, המאורעות שהתורה רומזת עליהם במלים "אותות ומופתים"? מה בין שני המושגים האלה?

בפירוש "היד החזקה והמורא הגדול" רבו הדעות: רש"י מפרש? "קבלת הלוחות" — נסים וגבורות שבמדבר הגדול והנורא.

ואולי תנסו לפרש אחרת? הוכיחו את דעתכם!

על דעת הילדים יתקבל ביותר הפירוש שמבסס אותו אור החיים: בשני מקומות דיברה התורה על חזק האמונה במשה:

א) על הים, דכתיב? (הילדים יקראו את הפסוק²⁰):

ב) ובמתן תורה, דכתיב²¹... או שיצביעו על פירוש רש"י בגלל הסדר הכרונולוגי שבדבריו, כהמשך לפס' י"א, בו מדובר על הנסים במצרים.

15) ע"פ רמב"ם: פירוש המשניות לסנהדרין, הקדמה ל"חלק", יסוד שביעי; הלכות יסודי התורה, פרק ז', סעיפים ב'—ד'; שמונה פרקים, פרק שביעי; וע' גם בדברי ספורנו וראב"ע לבמדבר י"ב, ו—ח.
 16) רמב"ם לפס' י.
 17) ספורנו, שם.
 18) רמב"ן, שם.
 19) רמב"ן לפס' י"א.
 20) "ויאמינו בר' ובמשה עבדו" (שמות י"ד, לא).
 21) "וגם בך יאמינו לעולם" (שם י"ט, ט).

אח"כ יהלים אם להביא פירושים אחדים או לבחור באחד מהם. מכל מקום אל ידחה פירוש, שאחו הילדים יציעו, אדרכא! יעורר את המשיב: קלעת לדעתו של... מה רבה השמחה כשתלמידי ימצא את עצמו פתאום בחברתו של מפרש גדול. ולמורה יתגלו מהר סיפוסים שונים של תלמידים, בעלי נטיות שונות (וע"ל את הערות לויכות שבכיתה). וכל הנסים האלה נעשו לעיני כל ישראל, עד שאין כל ספק באמיתותם⁽²²⁾. ועם כל זאת התאבל העם על אהרן יותר מאשר על משה. כאן יש לעמוד על דברי רש"י האחרונים, ד"ה "לעיני כל ישראל", המביא את המדרש: "אשר גשאו לבו לשבר הלוחות לעיניהם".

האם נחטא לאמת אם נאמר שבזה דוקא גדולת משה, שלא התחשב כלל וכלל בתגובת העם, אלא השליך את הלוחות ושיברם לעיני ישראל עד שהסכימה דעת ד' לדעתו?

חשיבות הרעיון הנה בתקופתנו, תקופת המנהיגות הוולה, הרווסת אחרי פוטולאריות, גדולה מאד, ובמיוחד לנער המתבגר.

העם אמנם נמשך אחרי אהרן האוהב שלום ורודף שלום: התורה מצדדת בזכות משה: "ישר כחך ששברת"⁽²³⁾ ועמידתו האיתנה נגד העם (ונגד ד'). היא היא המעלה אותו מעל כל בני דורו. ולא חשש גם מפרשנו הגדול רש"י לסיים בהם את דברי ביאורו.

הרמז למדרש בדברי הפ': "היד החזקה אשר עשה משה".

תם הלימוד ותור האגדה הגיע. יבחר נא המורה מתוך ספר האגדה לביאליק — רבניצקי קטעי מדרש ויספרם בע"פ. אינו דומה הדיבור החופשי של המספר לקריאה מתוך הספר, הכובלת את הקורא. ואמנם על המורה להשתדל ולהלביש את סיפורו בלבוש האגדה ולהשתמש בלשונה המיוחדת. משום כך נודעת חשיבות מרובה גם לסיום סיפורו, שיבוא בלשון המקור ממש...

אפשר למשל להפסיק ב"מאה מיתות ולא קנאה אחת" או ב"אכד משה ואלף כיוצא בו ואל תנוק צפרנו של אחד מישראל".

בחוג של מתקומים אפשר לסיים ב"מדרש פטירת משה"⁽²⁴⁾, מי שאינו יודע לספר יפה, ייטיב גם להבא להתכונן לקריאה מוטעמת מתוך הספר.

ואחרי האגדה המרעישה של היאבקות משה עם גזירת ד', יוסיף המורה את תיאור מיתתו "ע"פ ד'" ו"כאשר מת אהרן אחיו" ויזכה את שומעיו הקטנים, שעמלו קשה בביאור המקרא, בשעת קורת רוח והרגשת השתתפות בגורל משה. עבד ה', שראה את הארץ מגד "ושמה לא יבוא".

שקט ישתלט בכיתה. ובתוך דממת ההקשבה ישמיע עתה המורה שנית את דברי הפרק האחרון שבתורה ובטעמי המקרא דוקא. בהגיעו אל הפ'

(22) ע' כוזרי, מאמר ראשון, טעף כ"ה ואור החיים.

(23) שבת פ"ו, א' (רש"י שם).

(24) מובא בגליון לפרשת השבוע בעריכת הגב' ד"ר נחמה ליכוביץ, ס' שמות תש"ט.

„ולא קם“ יעמדו התלמידים על רגליהם וישתפו את קולותיהם בקריאת הפ'
האחרון עד „לעיני כל ישראל“!

כך יוצר המורה גם את הקשר בין לימוד התורה בביה״ס לבין קריאת
התורה בביה״כ. הקול הקורא מוסיף טעם מיוחד לדברי הפסוק.

והערה לבסוף: אל יאמר המורה, היושב בגולה, „הבדל יבדילני ד' מעל עמו
והיושב בארצו ומדבר בלשון העברית“. גם לו יד ושם בהמצת ידיעת התורה ואהבתה
בקרב ילדי ישראל. ינסה־נא ללכת בדרך השיטה המוצעת כאן — ויזכה!